

TEMA BROJA

ARISTOTELOVA FILOZOFIJA

Arhe, I, 2/2004
UDK 113 : Aristotel
Originalni naučni rad

MIRKO AĆIMOVIĆ
Filozofski fakultet, Novi Sad

ONTOLOŠKE KATEGORIJE ARISTOTELOVE FILOZOFIJE PRIRODE

UVODNA RASPRAVA

Apstrakt. Ovom uvodnom raspravom stavlja se na uvid skraćeni prikaz osnovnog sistema ontoloških kategorija Aristotelove filozofije prirode. Aristotel je naimе svojim spisom *Fizika* prvi put u istoriji filozofije pojmovno odredio filozofsko znanje o prirodi, a prema toj odredbi fizika je teorijska nauka filozofije o unutrašnjim principima prirodnih bića i njihovih kretanja, to je dakle jedna *druga filozofija* koja ispituje bitak prirodnih bića, ili metafizika prirode. Prirodoslovlje (φυσική ἐπιστήμη) ispituje prirodne neodvojive od materije, ali je to istraživanje ništavno ako je ostao skriven način postojanja bitka i logosa koji je pojmovna odredba bića. Fizika je zapravo filozofija prirodnih nauka, ontologija materije i kinetika, s ontološkim kategorijama ἀρχή, ὕλη, οὐσία i λόγος, koji i jesu elementi onoga što su κίνησις, μεταβολή i στέρησις. Dakle, svako saznanje prirode prevashodno razmatra tela i veličine, njihova svojstva i oblike, ali isto tako i načela ove oblasti bića.

Ključne reči: εἶναι, τὸ ὄν, ἀρῆ, ἡλῆ, οὐσία, φύσις, κίνησις, ἡὐρα i ἡρόνος.

Na početku spisa *Meteorologika* Aristotel je nagovestio dovršenje svog daljnjeg raspravljanja o fundamentalnim pitanjima prirode, misleći pritom prevashodno na svoje prethodne rasprave o prirodi, započete spisom *Fizika* a nastavljene potom spisima *O nebu* i *O nastajanju i nestajanju*. Govorili smo ranije, kaže on, o «prvim uzrocima prirode» (πρώτων αἰτίων τῆς φύσεως), «o svim prirodnim kretanjima» (περὶ

πάσης κινήσεως φυσικῆς), zatim o zvezdama, uređenim prema kretanjima neba, o količini, svojstvima i uzajamnim pretvaranjima telesnih elemenata, o sveopštem nastajanju i nestajanju; sada je ostalo još da se razmotri onaj deo te nauke koju su sve do sada nazivali meteorologijom, a ona izučava sve ono što proizilazi saglasno prirodi, premda manje uređenim u sravnjenju s prvim elementom tela.¹ A saglasno prirodi proizilaze, između ostaloga, postojanja zvezda, kometa, vidova delova Zemlje, vode, vazduha, vatre, zemljotresa, munje i groma, biljaka, životinja... To su dakle prirodne, pojave prirode, ono što sačinjava svo bogatstvo unutrašnjeg sistema prirode, uređene prema prvim principima i uzrocima svih stvari.

Polazi se dakle od stava o postojanju jedinstvenog telesnog načela, iz koga se sastoji priroda tela, i četiri tela, vatre, vazduha, vode i zemlje, određenih pomoću četiri načela. Sav zemaljski svet sastoji se iz tih tela i njihovih pojava, a on je, taj svet, po nužnosti neposredno povezan s kretanjem neba, koji ga i određuje; a ono, odakle potiče načelo kretanja, prvi je uzrok stvari, stoga je uzrok svih stvari prirode večan, u prostoru on nema cilja kretanja, premda je svagda u svrsi kretanja (ἐν τέλει; Μετεωρολογικά, A 2 25). Prema tome, vatra, zemlja i njihova rodna tela uzrok su svega što nastaje u obliku materije, a materija je osnov, supstrat (ὑποκείμενον), kao što je to i sila, moć (δύναμις), pa je δύνamis večno pokretnih tela zapravo uzrok u smislu «porekla načela kretanja».

Aristotel je dakle ustvrdio kako su vatra, vazduh, voda i zemlja, u svojim međusobnim pretvaranjima i sadržavanjima, sadržaji svih prirodnih stvari, ali prema svom jednom i jedinstvenom supstratu, unutar koga se oni, na kraju, i razlažu. Ali kako, ovima, postaju prirodne stvari, njihove pojave i procesi, to treba da prikaže meteorologika, kojoj je pak teorijska pretpostavka metafizičko znanje o prvim počelima svih stvari, dakle nauka ontologije.

Ovde se, u ovoj uvodnoj raspravi, nudi sasvim sažeti prikaz elementarnog sistema ontoloških kategorija u filozofskoj nauci fizike, kako je postavljen Aristotelovim razmatranjima o bitku svih prirodnih bića.

1.

Pitanje o tome kako je uopšte moguće misliti bitak zapravo je pitanje, kako je uopšte moguće misliti mišljenje kojim se misli bitak kojim je tek biće mišljenja mišljenje bića. To mišljenje mišljenja nije samo aristotelovsko νόησις νοήσεως ili bog kao čist akt delatnosti mišljenja, najbolja supstancija jer je misaona supstancija koja misli počelo bića mišljenjem bitka, gde je bitak to večno, nepokretno i odvojeno koje je prvo, poslednje i jedino, apsolutno, dakle samome sebi jednako, misleće sebe: *theologika* (θεολογική) je ova logika bitka, ili znanje koje posmatra biće kao biće i njegova svojstva po sebi.² Ova prva filozofija ispituje počela i prve uzroke bića jer oni pripadaju prirodi po sebi bića, dakle biću kao biću, ili bitku, počela i uzroci su ono biti pri kome ili čemu, gde je to biti ostalost da se bude ono što bejaše biti, prođenost. Sada je ovo što bejaše biti, taj izvorno Aristotelov pojam τὸ τί ἦν εἶναι (*quod quid*

¹ Μετεωρολογικά, A 338a 20-27, u Aristotelis opera, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Academia regia Borussiae, volumen primum, W. de Gruyter & Co., Berlin, 1970. Usput, izraz *meteorologija* prvi put je, po svojoj prilici, upotrebio Platon (*Fedar*, 269e), pa se ne zna sasvim pouzdano na koje je sve druge mislio Aristotel.

² Aristotelis *Metaphysica*, G 1003a 20., W. Jaeger, Oxonii, 1978.; Aristotel: *Metafizika*, SNL Zagreb, 1985.

erat esse), nagovor na logičko utemeljenje bića i ontološko utemeljenje mišljenja, pre kojeg dakle nema niti bića niti mišljenja, niti pak bitka mišljenja i bića.

Postoji dakle po Aristotelu biće kao biće i onda njegova svojstva po sebi, a to biće kao biće bitak je bića, štatstvo po kome biće jeste biće, pri čemu je to štatstvo u samome biću, jestetstvo bića. Reč je zapravo o prirodi bića po sebi, stoga istraživati počela i najviše uzroke bića znači istraživati prirodu bića, i tek onda prirodno biće i biće prirode, budući da ovi pripadaju teoretičkoj nauci fizike, čije je međutim istraživanje ništavno ako je ostao skriven način postojanja bitka i logosa, koji je pojmovna odredba bića. Bitak dakle nije biće, nije niti element bića, bitak je jedno, jedna priroda bića kojeg nema bez bitka, kojeg opet nema bez bića. Izvorna priroda bića prvi je uzrok i počelo bića, stoga je nužno razlučiti počelo, uzrok i element, prema kojima je onda biće kao biće najviše biće, prvo biće, bog. Tako je bog apsolutno, samostalno, nepokretno i večno jeste po sebi, prvi neuzrokovani uzrok i počelo bića, delatni bitak koji sam sebe umuje jer je njegovo mišljenje zapravo mišljenje mišljenja, gde je mišljenje jedno s mišljenim. Identitet bitka i mišljenja bitak je i mišljenje, bitak deluje posedujući mišljeno, to je jednota jednog, ne dakle jedno skupnošću mnogog.

Šta jeste bitak ispituje se najpre pitanjem o *jeste*, kojim i bitak i bića jesu. Jeste pripisuje se bitku i biću, pa onda bića jesu što sva bića jesu, bića po bitku jesu, a bitak je, po tome što jeste, biće, ali on jeste sveopšte jeste bića, i to je jestanje bića jestatstvo. Tako se prisutnost bitka pririče svakome biću, jer bitak je najpre ono biti koje je sveopšte biti, jeste koje je jestatstvo, pa otuda ni jedno nešto nije ni zbog čega neko jeste, nego je ono to zbog onoga prisustvujućeg, ili bitka, u svemu nečeg, ili bića. Dakle, bića jesu, u njima prisustvuje jestatstvo, prisutnost u njima jeste, a to najpre mora biti, i to je biti bitak. Tek ovim, *nešto* jeste, i *jeste* nešto, gde je onda to nešto najpre ovo *ovo*, ovo tu, ovo ovde, a to je supstancija, bivstvo. Kako je biti sveopšte, pa i za prisutnost koja jeste u onome što uopšte jeste, to je onda biće supstancija postavljena bitkom a supstancija zadati bitak bića, preko supstancije biće je ka bitku i bitak u biću, nema dakle bitka bez supstancije bića, niti bitka bez bića, niti pak bića bez bitka. Identitetom razlučenosti bitka i bića, bitak je najpre bitak bića, biće je uvek biće za bitak i u odnosu prema bitku.

Tako je kod Aristotela postavljen ontološki osnov logičkih kategorija. A kategorije su najviši rodovi bića, logički iskaz bitka bića, zapravo logos bića logosa bitka. Zbog toga je nužno znati razloge bića, dakle formu, materiju, počelo i svrhu bića, jer sve što jeste ima svoj oblik, sačinjeno je od nečeg, od nečeg i počinje i ima svoju svrhu, pa ničega nema što je nikakvo, ni od čega, ni na osnovu čega, ni otkuda i ni zbog čega. Kategorije su pojavni oblici bića jer iskazuju načine na koje bića jesu, ono što jeste uvek je nešto, neka supstancija, dakle ono nešto koje je nekakvo, nekoliko, odnosno, mestno, vremensko, položajno, posedovno, delatno i trpno. Ali, šta je onda jedno, ako jedno nije skupnost supstancije i njenih akcidencija, iskazanih ovim kategorijama bića?

Jedno i biće pririču se najviše od svih stvari, biće ima onoliko smislova koliko i jedno, jedno se pak ponaša isto kao i biće, pa »biti jedno« zapravo je »biti pojedinačno«: svako biće svodi se na neko jedno i opšte, »jedno je nekako biće, a biće – jedno« (*Met.* 1061a 10-19). Dakle, jedno se iskazuje mnogostruko jer se bića iskazuju mnogostruko, kategorije logički izražavaju ontološku mnogostrukost jednosti

i bića. Ovim se ne kaže kako je jedno sasvim isto što i biće, niti kako je jedno supstancija, kvalitet, kvantitet: jedno nije ništa drugo nego jedno, i ono je tek u odnosu prema sebi kao jednom jedno, koje je tek onda samerljivo s drugim. Jednost jedinica mnoštva jeste jedno, i samo je to mnoštvo jedno jer je jedinstveno jedinstvo jednosti jedinica: ili, kako je mnoštvo samo mnoštvo i ništa više, to je onda ono jedno, i ništa više. A jedan je bog, i bog je jedan, jedinstveno jedinstvo svih jednosti jedinica, kojim onda ne nastaje drugo, ili mnoštvo, jer jedno nije svedenost mnoštva na prvo.

Jedno jeste, ovo *jeste* prisustvuje u jednom, jedno je prema ovome *jeste* jedno od mnoštva pojedinačnih bića, ali je ono jedino jedno koje jeste samome sebi jedinstveno jedno, te koje, time, nije suština, supstancija, element, načelo, a, opet, jeste priruk u rodovima, mera kao logos stvari, nepodeljivost, jedno po pridolazećem, jedno po vrsti, jedno po broju, jedno po analogiji... Logičke kategorije iskazuju ovu jednost kojom se biću ne predicira bitak jer se bitak i ne razlaže na bića, bića dakle nisu vrste bitka, niti jednog. Logos je ova misao o onome što jeste da jeste, stvari jesu po sebi na način kako to prikazuju likovi kategorija, a to onda znači kako kategorije nisu slučajna svojstva bića, nego su to bitkom i prema bitku. Otuda je bitak bitak bića, bitak nečeg, po biću se izriče bitak, i taj izričaj, ili logos, jeste kategorija. Kako je dakle bitak najpre bitak bića, to onda bitak i nebitak (ono biti i ono nebiti) nisu po sebi znaci po sebi stvari po sebi, nego jezički izrazi logosa bića, pojam bića. Tako se bitak bića iskazuje sudom jer sud je logički oblik ontološke odredbe bića, gde je kopula ono jeste, ili nije, koje je bitak, ili nebitak. I nebitak dakle jeste, i nije jeste, to međutim nije parmenidovski pojam nebitka, tog parmenidovskog nebitka nema, ima onog ne-bitka koji je protivnost bitku, ukoliko je on ono jeste koje nije bitak kao bitak. Nebitka dakle nema ako je nebitak sveopšte nepostojanje, sveopšte nejestetstvo. Nisu isto nebitak, nebiće i ne biti: ne biti, kao i biti, označava nešto određeno, neko ovo, gde to nešto ne može jednovremeno biti i ne biti, iz takvoga nebiti ništa i ne nestaje, ne može nastati ono što nije, ili nebiće (*Met.*, 1009a 25). Prema ovome, postoje nebitak i nebiće koji nisu u odnosu prema bitku i biću, koju su dakle njihove negacije, ne-bitak i ne-biće. Ne-bitak i nebitak (i ne-biće i nebiće) nisu sasvim isto, ne-bitak je ono protivno mogućnošću, ali ne i svršnošću, jer »ista stvar može biti istodobno i biće i nebiće, ali ne prema istome biću« (*Met.*, 1009a 35).

Dakle, pitanje o biću pitanje je o jeste, *tò ón* je mnoštvenost bića a *tà ónta* određenost bića, biti biće, *ousía* je pak prisutnost u biću a bitak, *eínai*, jeste to što bejaše biti, prođenost, *tò tí ên eínai*. Jer, sve što jeste najpre mora biti, onda *tà ónta* jesu s prisutnošću *ousía* u njima, bića su u bitku a bitak je jestetstvo bića. Da bitak to jeste saznaje se mišljenjem, jer mišljenje je počelo (*Met.*, XII 1072a), ako je mišljenje mišljenja, *νόησις νοήσεως νόησις* (1074b 34).

2.

Ono najpre što ima da se misli mišljenjem bitka i bića jeste celina bića, sve, svet, uređeni poredak svih stvari, ili kosmos.

U razlici prema Platonu, Aristotel ovde nije na stanovištu geometrijske kosmologije.

Razabiru se kod njega pojmovi *tò pān*, *kósmos*, *ouranós* i *theós*, dakle sve, ili svemir, svet, ili poredak, nebo i bog, s prethodno već razlučenim kategorijama metafizike *tò ón*, *eînai*, *ousía* i *hên*. Kod Aristotela je *tò pān* (τὸ πᾶν) u značenju sve, celina i svemir, *kósmos* (κόσμος) je svet, ali i poredak, sklad, i nebo, *ouranós* (οὐρανός) je pre svega nebo a onda i svemir, a *theós* (θεός) uvek jeste bog, ili Bog. Istražujući načela i uzroke supstancije, *ousía*, Aristotel kaže, ako je sve, *tò pān*, neka celina, onda je supstancija njen prvi deo (*Met.* XII 1069a 15), dakle, ovde je sve isto što i svemir, a oni su celina, Sve jeste svemir, gde se jednostavno premeštanje onoga sve, ili celine, shvata kao vidljivo kružno kretanje svemira (isto, 1073a 30, 1076a), što, ovo potonje, upućuje na kretanje neba. U drugim prilikama, *kósmos* je sklad kao sveukupna lepota i celokupni poredak, sveopšti red i uređenje, kada se misli na Anaksagorino određenje uma (*Met.* 984b 15), zatim je *kósmos* pitagorejskim brojevima sastavljeni svet (isto, 990a 20), nebeska tela (1063a 15). Isto tako, govoreći o harmoniji kod pitagorejaca, kaže kako je celo nebo sklad, kako postoje delovi neba i celokupni poredak sveta (οὐρανός, διακόσμος, 986a), zatim se *ouranós* uzima i kao celokupno nebo, svet u celini, univerzum (1010a 25), kao nebo i njegovi delovi, sunce, zvezde, mesec, potom je nebo prvo nebo (πρῶτος οὐρανός, 1072a 20), gde se prevashodno misli na spoljašnju sferu svemira zvezda. A nebo je jedno, kaže Aristotel, prema principu nepokretnog pokretača, jer ono što se večito kreće i što je neprekidno može biti samo jedno.

Ova metafizička određenja kosmoloških pojmova u bitnom su sadržana i unutar fizičke nauke kao druge filozofije, te onda i u raspravama o nebu i o nastajanju i nestajanju. I tamo je *tò pān* mišjeno kao sve, kao svemir i sveukupnost: sve nije nigde, jer ono što je negde jeste nešto, a ono što je nešto jeste u nečemu, pa osim toga sve i celine ne postoji ništa drugo, ništa nije izvan svega, i otuda su sve stvari u nebu, jer nebo je možda sve.³ Govoreći o pređašnjim kosmolozima, osobito o Demokritu i pitagorejcima, Aristotel spominje nastanak sveta, ovo nebo i sve svetove (*ouranós*, *kósmoi*, *Fizika*, 196a 25), zatim je kosmos neograničeni svetovi (*Fiz.*, 203b 25), a razlučuju se sve, mali svet, veliki svet i beskonačno kao celina (*Fiz.*, 252b 25). Isto tako kaže se i za nebo, naime da nije kao celina nigde, niti u kojem mestu, jer ga ne sadrži nikakvo telo (*Fiz.*, 212b 10).

Nadalje, odredbe *sve*, *celina* i *biti završen* iste su po značenju, a različite tek po predmetu.⁴ Svemir je sva priroda, παντὸς φύσεως (Περὶ οὐρανοῦ, Lib. I, Cap. II 1., str. 127), dovršena celina, ali nije beskrajan po veličini, celina svemira nije beskonačna jer ni jedno telo nije beskonačno, zbog prirode kretanja i njegovog prvog pokretača: jer, šta je pokretač beskonačnog, ako bi i postojao, to bi bilo drugo beskonačno u odnosu prema pokrenutom beskonačnom. Isto tako, ne može se biti u beskonačnom, ne može se imati mesta, a bez mesta nema ni kretanja, jer beskonačno nema ni središta, ni kraja, niti gore, dole u odnosu prema čemu bi se išta kretalo. Svemir je jedan, nebo je dakle jedno, jedinstveno, nenastalo i neuništivo, ako je ono svemir kao celina. Ali, za Aristotela nebo je, osim što je svemir, i nadlunarni i

³ Aristotel: *Fizika*, SNL, Zagreb, 1987., IV, 212b 15.; *Ἀριστοτέλους φυσικῆς ἀκρόασις*, (Φυσικὴ ἀκρόασις, *Physica*) *Ἀριστοτέλους τα σῶσομενα* (Aristotelis opera omnia), ed. C. H. Weise, Lipsiae, MDCCCXLIII, Cap. V, 2, 3., str. 20.

⁴ *Περὶ οὐρανοῦ* (De Coelo), *Ἀριστοτέλους τα σῶσομενα* (Aristotelis opera omnia), Weise, Lipsiae, MDCCCXLIII, Cap. I, 2., str. 127 (prevod, premda nepouzdan, Aristotel, *O nebu*, Grafos, Beograd, 1990).

sublunarni svetovi i sfera nepokretnih zvezda. Nebo je jedno jer više neba ne može ni biti, ono je večito jer je nastalo i neuništivo, a sastoji se iz svega onoga što je po prirodi telesno i čulno. Aristotel dakle određuje nebo kao celinu obučenu najudaljenijom sferom, koja se sastoji iz svega prirodnog i čulnog, izvan čega ne može biti više ničega: svemiru kao celini pripada njemu svojstvena materija koja je jedno prirodno i čulno telo, zato mnoštvo nebesa i ne postoje, niti ih je bilo, niti će ih biti, otuda je nebo jedno jedinstveno i savršeno u svojoj punoći. S one strane neba nema ni mesta, ni praznine, niti vremena, ničega nema jer ono jeste sve. Ali pod nebom se podrazumeva i supstancija krajnje oblasti svemira, prirodno telo koje je vrh prostora gde obitavaju božanska bića, zatim ono što pripada kraju svemira i gde se nalaze mesec, sunce i neke zvezde.

Ovim je Aristotel zapravo prigovorio atomistima, Heraklitu, Empedokleu i osobito Platonu i njegovom *Timaju*, koji i kaže kako je nebo nastalo, premda će postojati večito. Nije dakle moguće da je nebo nastalo a da je večito, niti je moguće da večito nastaje i nestaje, niti opet da se sastoji iz elemenata koji su pre toga bili u nekom drugom stanju, jer nebo, svemir, ne može u isti mah biti i večit i da je postao, i da je jedan i da je beskončno mnoštven. U konačnom, nebo je celina, nastala, neuništiva, nebo je jedno i samo jedno, bez početka i kraja, obuhvata sobom svako vreme, kružno i ravnomerno se kreće, loptastog je oblika, jer je taj lik najbliži njegovoj supstanciji i prvi je po prirodi. I zvezde su loptastog oblika, ali se ne kreću samostalno, nego se kružno kreću sfere zvezda nekretnica, kao ni mesec, niti sunce. Zemlja se, međutim, uopšte ne kreće, u središtu je svemira i loptastog je oblika. A iz večnosti kruženja nebeskog svoda sledi nužnost nastajanja i nestajanja.

Prema opštoj Aristotelovoj slici svemira, dakle, svemir je loptastog oblika koji u sebi sadrži nadmesečni i podmesečni svet, u nadmesečnom su večne zvezde kružnog kretanja kretanjem sfera, u središtu je svemira nepokretna zemlja isto tako loptastog oblika, oko koje su sferični slojevi vode, vazduha i vatre, a iznad koje postoje daljne nebeske sfere, kojih skupno ima pedeset i pet, jer ima isto toliko nepokretnih pokretača, osim onog prvog nepokretnog pokretača koji pokreće krajnju nebesku sferu nepokretnih zvezda.

Ovakva Aristotelova opšta slika svemira nije u potpunosti dobno mišljenju helinizma bitniji pogled na lik sveta, ali je njegov pojam prirode fundamentalni pojam kako helenske tako i helinističke filozofije prirode uopšte.

3.

Filozofski pojam prirode prvi put je u svetskoj istoriji filozofije prirode postavio Aristotel.⁵

U prvom pojmovniku filozofije, dakle u Δ knjizi *Metafizike*, Aristotel je predočio filozofska značenja pojma φύσις (1014b 16 – 1015a 19). Tamo je najpre rečeno kako se za φύσις kaže da je φύσις nastajanje onoga što raste (γένεσις), zatim, u drugom smislu, φύσις je ono iz čega kao prvog prisutnog izrasta ono što raste, potom, to je ono odakle prvo kretanje u svakom pojedinom od prirodnih bića, prisutno u njemu

⁵ O nešto širem kontekstu helenskog poimanja *physis* u M. Ćimović, *Logos i physis*, Prosveta, Novi Sad, 2003., str. 159-174.

kao takvome; isto tako se kaže φύσις i za ono iz čega kao prvog ili jeste ili nastaje neko od prirodnih bića (φύσει ὄντων), zatim se istim načinom zovu φύσις i elementi prirodnih bića (φύσει ὄντων τὰ στοιχεῖά), i supstancija prirodnih bića (φύσει ὄντων οὐσία). Nadalje, na prirodni je način ono što je sastavljeno od materije i oblika, a priroda je i prva materija (πρώτη ὕλη), u prenesenom smislu, svaka supstancija zove se priroda, jer je i priroda neka supstancija.

Prema ovome, u svom osnovnom smislu, prva priroda je supstancija onih bića koja imaju u sebi samima kao takvima počelo kretanja, jer se materija naziva prirodom zbog toga što to počelo može da primi, a postajanje i raščćenje zbog toga što su od tog kretanja potekla. Tako je φύσις zapravo »počelo kretanja prirodnih bića« (ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῶν φύσει ὄντων), prisutnih u njima ili mogućnošću ili svrhovitošću.

Ovo poslednje zapravo je metafizička odredba prirode, u nekom smislu ona je sažeti prikaz osnovnih stavova prethodnih odredaba. Ovim odredbama, iskazanim poslednjom odredbom, *physis* je mišljena metafizičkim pojmovima materija, oblik, počelo kretanja i svrha, koji sačinjavaju kategorije metafizičke teorije o uzrocima, i time je logički postavljeno metafizičko mišljenje fizike. Otuda metafizička odredba fizike, naime, nauka prirodoslovaca bavi se onim stvarima koje počelo kretanja imaju u samima sebi.

U *Fizici* se isto tako određuje φύσις. Da φύσις jeste smešno je dokazivati, jer sasvim je izvesno da jesu prirodna bića, a ona bića imaju prirodu koje imaju počelo kretanja u samima sebi, takva bića su i supstancija. Priroda je uvek neki podmet i u nekom podmetu, stoga valja razlučivati prirodu, imati prirodu, biti prirodom i prema prirodi. S jedne je strane priroda materija svake pojedine stvari koja ima u sebi počelo kretanja i promene, a s druge strane, to je lik ili oblik, prema pojmovnoj odredbi stvari (*Fizika*, 193a 28-30), ali je više oblik priroda, nego što je to materija, budući da svaka pojedinačnost više jeste kada postoji ostvarenošću, nego mogućnošću. Dakle, oblik (μορφή) jeste φύσις. Aristotel u više navrata određuje prirodu i kao oblik i kao materiju, što je, prema njegovom mišljenju, dvostruko određenje, zatim i kao svrhu i 'ono radi čega', jer ono što jeste u neprekinutom kretanju ima nešto poslednje, kojemu je uzrok i svrha. A nije materija uzrok svrhe, nego je ono 'radi čega' uzrok materije, gde je zapravo svrha to 'radi čega', shvaćeno kao svršni uzrok: otuda dakle »H δὲ φύσις τὸ τέλος, καὶ οὗ ἕνεκα« (Φυσικὴ ἀκρόασις, II, 2.8.; *Fizika*, 194a 30). Isto tako, šta jeste priroda nužno se ne može znati ako se ne zna šta je kretanje, jer je »priroda počelo kretanja i promene« (Ἐπεὶ δὲ ἡ φύσιν ἐστὶν ἀρχὴ κινήσεως καὶ μεταβολῆς, III, I,1; Γ 200b 10). A jedino filozof živi pogleda uperenog u prirodu i u ono što je božansko, vezujući počela života uz ono što je večno i trajno (*Nagovor na filozofiju*, B 50).

Da je priroda počelo kretanja i promene osnovna je Aristotelova fizička odredba prirode, i sve su druge odredbe iz nje, povodom nje ili po njoj; a time je onda nešto po prirodi, prema prirodi ili prirodom, premda nikada nije isto priroda, prirodom i prema prirodi, jer nešto nije priroda niti ima prirodu, ali jeste prirodom i prema prirodi. Time je priroda, φύσις, zapravo sveukupni svet prirodnih stvari, svet prirodina, kome su pretpostavka postojanje onoga što su *stoicheion*, *ousia*, *arhē* i *hylē*.

Filozofska određenja pojmova *stoiheion*, *ousia*, *arhê* i *hylê* postavljena su Aristotelovom metafizičkom filozofijom, i time, metafizičkom filozofijom prirode. Ovo postavljenje počinje pretumačenjem predsokratskih filozofa prirode, nastavlja prigovorima Platonu i platonovcima, a dovršava ustanovljenjem kategorijalnog sistema pojmova filozofije. U prikazu početka «ove vrste filozofije» s Talesom (*Met.* 983b), Aristotel naznačuje svoj stav o predašnjoj fiziologiji, ili filozofiji prirode, i kaže kako je većina od onih koji su prvi filozofirali (πρώτων φιλοσοφησάντων) smatrala da su jedina počela (μόνας ἀρχάς) svih stvari ona materijalne vrste (ὑλης εἶδει); jer, ono iz čega sva bića jesu, i ono iz čega kao prvog nastaju i u šta na kraju propadaju, što je od suštastva (οὐσίας) koje ostaje dok se menja u stanjima – to kažu da je element (στοιχεῖον) i počelo bića (ἀρχήν). Ovdje su dakle postavljeni svi kategorijalni pojmovi filozofije prirode kojima se misli početak svih stvari, στοιχεῖον, ἀρχή, οὐσία i ὕλη, ali njihova određenja, premda međusobno nesvodiva, nisu još sasvim jasno razlučena. To otuda što ih Aristotel tako nerazlučene pripisuje pretsokratskim filozofima prirode, a onda, na temelju toga, i na temelju prigovora tome, postavio je pojmovni sistem svojih određenja metafizičkih kategorija filozofije.

Tamo se najpre određuje ἀρχή. A *arhê*, počelo, načelo, jeste ono odakle nešto neke stvari prvo kreće, zatim ono odakle bi svaka stvar najbolje nastala, onda ono iz čije prisutnosti nešto prvo nastaje; za *arhê* se kaže i za ono odakle prvo nastaje i odakle prvo po prirodi započinje kretanje i promena, potom za ono prema čijoj nameri se pokreću pokretnine i menjaju promenljivosti, te zatim i za ono odakle je prvo saznatljiva neka stvar. U ovim smislovima govori se i o uzrocima, jer svi su uzroci počela (αἰτία ἀρχαί). Dakle, zajedničko je svim počelima da su ono prvo odakle nešto ili jeste ili nastaje ili se spoznaje, zatim su neka od njih u stvarima a neka izvan stvari, stoga je i priroda počelo (φύσις ἀρχή), kao i element (στοιχεῖον), razum (διάνοια), izbor, supstancija (οὐσία) i cilj, jer u mnogim stvarima dobro i lepo su počelo i spoznavanja i kretanja (*Met.* 1012b 34 – 1013a 23).

Prema svemu ovome, *arhê* je početak, poreklo, načelo, polazište, osnov svih stvari, stoga ničega nema a da je ni iz čega i niotkuda, niti ima *arhê* koje je ničemu početak i osnov. *Arhê* je dakle načelo bića, načelo bivstva ili suštastva, načelo dokazivanja (ili aksiom). *Arhê* jeste ukoliko jeste ono čemu je *arhê*, a ono čemu jesu bića (*arhai ton onton*), suštastva (*ousias arhai*). I svi uzroci su počela, i *aitia* su *arhai*, stoga se uzroci i kazuju mnogovrsno (*Met.* 1013a 24–1014a 1-25): kao ono iz čega po prisutnosti nešto nastaje, zatim kao oblik (*eidos*) i paradigma (*paradeigma*), tojest odredba suštine i roda, onda kao ono odakle je prvo počelo (*arhê*) promene ili mirovanja, te onda i kao svrha (*telos*).

Στοιχεῖον, ili načelo, element, takođe se izriče mnogovrsno, to je najpre ono od čega se kao od prvog prisutnog nešto sastoji, a što se ne može deliti na druge vrste, zatim su to poslednji delovi tela, ako se tela dele na dalje nedeljive delove, a slično ovome govori se i o prvim dokazima kao načelima, elementima u dokazivanju, što je naprimer prvi silogizam, sastavljen od tri izraza koji polaze od jednog srednjeg. Takođe su elementi i ono što je malo, jednostavno i nedeljivo, zatim što je sveopšte i time nedeljivo (najviši rodovi). Zapravo, element svake pojedinačne stvari jeste ono što je u svakoj stvari prvo prisutno (*Met.* 1014a 26 – 1014b 1-15). U spisu *O nebu* pod

elementom se podrazumeva ono na šta se razlažu sva druga tela, što učestvuje u telima potencijalno ili aktualno, a što je sâmo nedeljivo na druge sastojke. Neosnovano je tvrditi kako ih ima beskonačno mnogo, niti da postoji samo jedan element, kao što su to tvrdili stari filozofi, misleći da je to voda, ili vatra, ili vazduh, ili apeiron, dakle broj elemenata je konačan a veći od jedan, elementi pritom nisu večni, ne nastaju iz nečeg bestelesnog, niti od nečega što je sasvim različito od njih, niti pak večito jedan iz drugog razdvajanjem. To se razmatra i u *O nastajanju i nestajanju*: ispitujući gledanja o materiji i njenim elementima, Aristotel kaže kako postoji prva materija svih čulno opažljivih stvari, neodvojiva od njih, nju prožimaju suprotnosti i u njoj nastaju elementi. Očito je nadalje kako je svim elementima po prirodi svojstveno uzajamno pretvaranje i proizilaženje jednog iz drugog, do međusobne nesvodivosti. A nastajanje stvari zbiva se prema njenom suštastvu, ili bivstvu, *ousia*.

Metafizička odredba οὐσία polazi od njenih ἀρχαὶ i αἴτια, jer to i znači pitati se o *ousia*, znati dakle počela i uzroke bivstvima, ili supstanciji (*Met.* 1069a 17., i dalje). U tom smislu, bivstvo, ili supstancija, jeste prvi deo onoga sve kao neke celine. Postoje tri supstancije, dve prirodne i jedna nepokretna (*isto*, 1071b), zapravo čulna i propadljiva, čulna i večita i nečulna i večita (*isto*, 1069a 30). Čulna supstancija predmet je fizike, jer u sebi sadrži kretanje, a večita i nepokretna supstancija stvar je posebne nauke, nauke metafizike, ili teologike. Zatim se opet kaže kako postoje tri supstancije, jedna je materija, tvar, gde je materija nešto *ovo* zbog pojavnosti, druga je priroda a treća je ono što je iz ovih sastavljeno prema pojedinačnome (*isto*, 1070a 10). Pojedinačne stvari su prve supstancije (πρῶται οὐσίαι), rodovi i vrste su druge supstancije (δεύτεραι οὐσίαι): supstancija (οὐσία) jeste ono što se iskazuje najsvojstvenije, prvo i najviše, te se ne iskazuje prema nekom subjektu, niti jeste u nekom subjektu (ὑποκειμένον); druge supstancije se nazivaju vrste, εἶδῶν, u kojima je prisutno ono što se naziva prvim supstancijama, i njihovi rodovi, γένη (Κατηγορίαι, 5). Vrsta je više supstancija nego rod, jer je bliža prvoj supstanciji, a prve supstancije ponajviše se nazivaju supstancijama zato što su podmeti svim drugim stvarima, pa kao što se prve supstancije odnose prema ostalim stvarima, tako se i vrsta odnosi prema rodu, rodovi se pririču prema vrstama. Druge supstancije označuju zapravo opšte odredbe bića. Dakle, svaka supstancija označuje nešto *ovo*, a ono je pojedinačno i brojem jedno.

Ἀρχή, στοιχείον i αἴτιον mišljeni su u *Fizici* kao unutrašnje načelo, početak i uzrok prirodnih stvari. Dakle, i nauka o prirodi prvo mora otpočeti određenjem počela, jer se i prirodne stvari spoznaju onda kada se spoznaju njihovi prvi uzroci i prva počela sve do načela (Φυσικὴ ἀκρόασις, I.1.; *Fizika*, 184a). Ali ono što bitno određuje prirodu prirodnih stvari, kojima prirodne stvari uopšte mogu da jesu, jeste ὅλη.

Υλη, ili tvar, materija, s Aristotelom se prvi put pojavljuje kao filozofski pojam, kojim je najpre mišljeno predsokratsko mišljenje filozofa prirode o poreklu i prirodi prirode, a onda i kao jedan od metafizičkih osnova za prirodno postojanje prirodnih bića. Jer prirodno biće, prirodina, da bi uopšte moglo da jeste to šta jeste, mora imati materiju i oblik za osnov kojima jeste, tako su materija i oblik ono šta toga jeste, ako je to jeste prirodno biće. Materija i oblik i jesu dakle suština prirodnog bića, priroda bića prirode. Stoga Aristotel i kaže kako je većina prvih mislilaca smatrala da su

jedina počela svih stvari one materijalne vrste, ὅλης εἶδει (*Met.* 983b), jer ono iz čega se nastaje jeste materija, i sve što nastaje ima materiju, i sva priroda ima materiju (*Met.* 1032a 17.; 995a 18). I φύσις jeste prva podležeća materija (πρώτη ὑποκειμένη ὄλη) svakoj pojedinoj od stvari koje u sebi imaju počelo kretanja i promene (Φυσικὴ ἀκρόασις, II, II 10, str. 7., *Fizika*, 193a 29).

Postoje dakle četiri uzroka stvari, *ousía*, *hylê*, poreklo kretanja ili delatni uzrok i svrhoviti uzrok, i svaka čulna *ousía* sačinjena je od *hylê* ili *hypokeímenon* i oblika suštine. Tako onda postoje četiri načela svih stvari, materija (*hylê*), oblik (*eidos*), počelo kretanja (*arhê tes kinêseos*) i svrha (*telós*), a to nadalje znači kako ničega nema a da je ni iz čega, ni od čega, nikakvo i ni zbog čega. Prva materija i ne postoji po sebi, odvojena od oblika, ona je mogućnost, δύναμις, koja je s oblikom stvarnost, delatnost, ἐνέργεια, prirodnog bića. Dakle, *dýnamis* je isto što počelo kretanja. Prema ovome, prirodnine, ili čulna prirodna bića, jesu pojedinačna bića sastavljena od materije i oblika, pri čemu materija teži ka obliku. Budući da nije dovoljna samoj sebi, materija želi oblik, a oblik ne može želeti sebe, jer sebi ne nedostaje. Priroda se dakle kazuje dvostruko, i kao oblik i kao materija, gde je materija prvi podmet, subjekt, svakoj pojedinačnoj stvari, ali stari filozofi bili su zaokupljeni materijom, osim malim delom Empedokle i Demokrit, koji su dotaknuli oblike i suštinu, štostvo, ono što bejaše biti (*tò tí ên eínai*). Zadatak je fizike, ili prirodoslovlja, da zna i oblike i materiju stvari, kao i ono poradi čega i svrhu, a to poradi čega i svrha i jeste priroda. Različitim obliku odgovara različita materija, jer je materija od onih stvari koje su odnosne (πρός τι). Poblíže gledano, ono poradi čega (τὸ οὗ ἔνεκα) jeste uzrok materije, nije materija uzrok svrhe, jer svrha je ono poradi čega, tako su prirodne stvari, ili prirodnine, materija i oblik, a oblik svoj vlastiti materijalni i delatni sastojak.

Aristotel je dakle kod Empedoklea i Demokrita našao nagovor na *tò tí ên eínai*, na ono što je suštastveni lik materije prirodnih stvari, kojoj je kretanje način postojanja, kome je pak priroda prvi princip, počelo i svrha.

5.

Aristotelova filozofska određenja pojma kretanja postavljena su kao prvi kategorijalni sistem misli o poreklu i prirodi kretanja prirodnih stvari. Jer, ako se ne zna šta jeste kretanje, onda se nužno ne zna ni priroda, jer priroda i jeste «počelo kretanja i promene» («ἀρχὴ κινήσεως καὶ μεταβολῆς», Φυσικὴ ἀκρόασις, III, I, 1, str. 12.).

Ontološkim i logičkim određenjem kretanja, postavljenim u *Kategorijama*, razlučuju se šest vrsta kretanja, dakle nastajanje (γένεσις), nestajanje (φθορά), uvećavanje (αύξεισις), umanjivanje (μείωσις), preinaka (ἀλλοίωσις) i promena prema mestu (κατὰ τόπον μεταβολή).⁶ Mirovanje je suprotno kretanju, u kome je nastajanje suprotno nestajanju, uvećavanje umanjivanju, promeni je međutim teško naći suprotnost. Ali, ovde nije postavljena odredba kretanja, nego se oblicima ispoljenja kretanja i njihovim međusobnim odnosima zapravo imenuju značenja pojma kretanja. Značenja pojma kretanja predložena su i metafizičkim određenjima značenja pojma *fýsis*, jer *fýsis* je *arhê* onoga što su *kinêsis* i *metabolê*. Dakle, *fýsis* je nastajanje,

⁶ Aristotel: *Kategorije*. Κατηγορίαι. HSN, Zagreb, 1992., uporedni tekst na grčkom, 14, 13.

genesis, svih stvari koje rastu, *fyesthai*, zatim je *fýsis* ono iz čega kao prvog prisutnog raste ono što izrasta, onda je *fýsis* ono odakle je prvo kretanje, *prôte kinêsis*. Prema ovome, prva priroda, *prôte fýsis*, poglavito rečeno, jeste *ousía* onih stvari koje u samima sebi imaju počelo kretanja, *arhen kinêseôs*, ili, određenije, priroda je počelo kretanja prirodnih bića, koje je u njima nekako prisutno ili po mogućnosti ili po svrhovitosti («καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῶν φύσει ὄντων αὐτῆ ἐστίν, ἐνυπάρχουσά πως ἡ δυνάμει ἢ ἐντελεχείᾳ», *Metaph.*, 1015a 18).

Kretanje ne postoji izvan stvari, jer što god se menja uvek je prema kategorijama bitka, tako dakle postoji onoliko oblika kretanja i promena koliko i bitka (*Met.* 1065b 14). Kako se prema svakom pojedinačnom rodu razlučuje mogućnost i svrhovitost, *dýnamei* i *enteléheia*, to je onda kretanje *energéia* onoga što je kao takvo *dýnamei*, dakle, kretanje postoji kada i *enteléheia*, kretanje je u pokretljivome, *kineton*, jer kretanje je njegova *enteléheia* pomoću pokretačkoga (*kinetikôn*). Kretanje je svrhovitost stvari koja se kreće delovanjem onoga pokretačkog, dakle svrhovitost pokretljive stvari, kretanje se nalazi u stvarima koja se kreću delovanjem pokretačkoga, tako je onda svrhovitost pokretačkoga sasvim isto što i svrhovitost stvari koja se kreće: nešto je dakle pokretačko jer je mogućnost da je pokretačko, koje je međutim delatnost koja se kreće, pri čemu je onda njihova zajednička svrhovitost stvar koja se kreće. Premda kretanje postoji kao nešto pokretačko koje može delovati i kao delatno na pokretljivome, ipak je, u konačnom, teško spoznati šta zapravo jeste kretanje.

Pobliže gledanje na pojam kretanja Aristotel je primerio *Fizici*, jer fizika je znanje o prirodi koja je počelo kretanja i promene. A čini se, kaže on, kako kretanja nema bez mesta, praznine i vremena, to su zapravo opšta svojstva svih stvari, koje postoje ostvarenošću, mogućnošću, ili ostvarenošću i mogućnošću. Stoga je kretanje ostvarenost onoga što biva mogućnošću, kao takvo (*Fiz.*, 201a 10). U njemu je bitno razlučiti pokretačko i pokretljivo, *kinêtikon* i *kinêton*, jer «pokretačko je pokretačko pokretljivome, i pokretljivo je pokretljivo po pokretačkome» (*Fiz.*, 200b 32). Kako dakle nema kretanja bez stvari, to onda postoji onoliko vrsta kretanja i promene koliko i bića, onoga što uopšte jeste. To nadalje znači kako kretanje nije neka moć nad prirodom, nego večno stanje prirodnih bića, nesvodivo ni samo na čist oblik, niti samo na materiju, niti je ono samo mogućnost niti samo stvarnost, nego je to međusobno prelaženje jedno u drugo, proces, gde je onda nepokretni pokretač izvor samokretanja. U odnosu prema kretanju, koje je kao proces delatnost oblika, materija je kao mogućnost pasivna građa za ostvarenje oblika, otuda je kretanje delatnost oblika u ostvarenju mogućnosti bića, dakle pretvaranje mogućeg u stvarnost, proces oblika i materije, čije je dovršenje entelehija. A entelehija je unutrašnja svrha svega kretanja, poslednji uzrok kretanja svih stvari, koji naporedo postoji s materijalnim, formalnim i eficientnim uzrocima bića. Eficientni, pokrećući uzrok jeste zapravo ono odakle je *arhê* kretanja, odnosno promene i mirovanja, dakle to je ono pokrećuće, *kinêsan*.

Arhê je dakle početak, poreklo i načelo kretanja, zatim razlog i osnov nastajanja i promene, jer i nastajanje i promena jesu neka kretanja: naime, *arhê* je ono odakle je nešto prvo krenulo (*Met.* 1012b 35), onda ono odakle je prirodno da prvo otpočinu kretanje i promena (*Met.*, 1013a 8), te zatim i ono prema čemu se kreće sve što se kreće (*Met.*, 1013a 12), a onda i ono odakle prvo nastaje neka stvar. Ovo je sasvim

primereno razlučenim značenjima pojma *fýsis*, prema kojima je primeren pojam *kinêsis*. A značenja toga pojma idu i prema vrstama i oblicima njegovoga ospoljenja, tako su ti oblici nastajanje, nestajanje, uvećavanje, umanjivanje, preinaka i promena prema mestu (*Kat.*, 14., 13), ili oblici promena prema supstanciji, kvalitetu, kvantitetu i mestu, koji se ipak svode na kretanje u pogledu kvantiteta, kvaliteta i mesta (*Fizika*, 225b): budući da kretanje ne pripada ni supstanciji, ni odnosu, ni tvorenju, ni trpljenju, preostaje, kaže Aristotel, da kretanja ima samo prema kakvome, kolikome i gde, jer se u svakom od ovih nalazi protivrečnost (*Fiz.*, 226a 23; *Met.*, 1068b 15). Dakle, prema supstanciji, ili bivstvu, *ousia*, nema kretanja jer supstanciji nijedno biće nije protivrečnost, nema nadalje kretanja ni u pokretača i pokrenutoga jer nema kretanja kretanja, niti nastajanja nastajanja, niti promene promene (*Fiz.*, 225b 15). Kretanje prema kvalitetu je preinaka, preinaka je dakle promena koja se događa u istom obliku prema više i manje, jer je ona kretanje iz protivrečnosti ili u protivrečnosti, prema kvantitetu kretanje je umnožavanje ili umanjivanje, a prema mestu kretanje je promena. Prema ovome, nastajanje, ili postajanje, shvaćeno je kao supstancijalna promena tela od nepostojećeg u postojeće, nestajanje je obrnuti supstancijalni proces, a prostorna promena zapravo je premeštanje tela i time je ono sveopšte kretanje prirode, koje je pretpostavka svakom drugom obliku kretanja, stoga je ono prvo od kretanja. U konačnom, kretanje je proces suprotnosti, u kome se sasvim jasno razlučuju *šta*, u *čemu* i *kad*, jer kretanje postoji kad postoji nešto koje se u nečemu nekada kreće (*Fiz.*, 227b 23). Ili, postoji naime troje, kaže Aristotel, pokretač, pokrenuto i vreme (*Fiz.* 266a 13), jer kretanje je uvek bilo i uvek će biti u svemu vremenu, koje je počelo sveg kretanja, koje je zatim počelo večnog kretanja, prvo kretanje (*Fiz.* 266a 6). A nadalje, to nešto je uvek jedno, u čemu je takođe jedno i nedeljivo, vreme je pak jedno i neprekidno, tako su prostor i vreme zapravo pretpostavke mogućnosti kretanja onoga što se kreće.

Kretanju nasuprot stoji mirovanje, a to je ono nepokretno koje se po prirodi može kretati ali se ne kreće kad, gde i kako mu je po prirodi (*isto*, 226b 15). Drugi oblici nepokretnoga odnose se na ono što se uopšte ne može kretati, onda na ono što se jedva kreće u dugom vremenu, te na ono što je teško pokretljivo. Tako, ne govore istinu oni po kojima se sve kreće, ili sve miruje, niti oni po kojima ništa nije večno, jer postoji ono što uvek pokreće pokretnine, a sam je prvi pokretač nepokrenut (*Met.*, 1012b 30). Mora dakle biti nečega večnog koje prvo pokreće, koje je nepokrenuto i nepokretno, pa ako je kretanje večno, onda je večni i prvi pokretač, i time jedno (*Fiz.*, 258b 10).

Aristotel nije svodio sve oblike kretanja na prostornu promenu mesta tela, premda je taj oblik mehaničkog kretanja smatrao najopštijim, te time najprisutnijim u stvarima prirode. Brzina je parametar takvoga kretanja, to je pređeni konačni put za konačno vreme, a sila je uzrok kretanja, pa je brzina kretanja srazmerna pokretačkoj sili, dok je obrnuto srazmerna otporu i težini prirodnog tela. Takvo kretanje nadalje je temeljno ispitivano prirodoslovnim istraživanjima, što je onda postalo osnov zasnivanja nauke mehanike, izvorno već razlučene na statiku i dinamiku. Izgleda da su Aristotelovi sledbenici u Aleksandriji priredili prvu sačuvanu knjigu grčke nauke s područja mehanike, *Problemi mehanike*, koja posvedočuje do tada postignuto primenjeno znanje o osnovama statike i dinamike. Onda je Arhimed postavio osnove teorijske mehanike matematičkim izučavanjima statike, posebno istraživanjima o

ravnoteži ravnih figura, centrima teže ravnih figura i plivajućim telima, čime je, ovim poslednjim, postavljen osnovni zakon hidrostatičke, u kome je pretpostavljeno praktičko znanje o osobinama kretanja. Tek je međutim renesansna nauka o prirodi приметно uznapredovala u znanju o zakonima kretanja, najpre nebeskih tela, jer je to dobro mišljenje nauke prevashodno u stanovištu astronomije.

6.

Aristotelov relacionizam proveden je uverenjem o ontološkoj neodeljivosti prostora, vremena i kretanja. Pritom, prostor i vreme nesvodivi su na *gde* i *kada*, prostor je nesvodiv sasvim na mesto, niti *kada* ispunjava svo kategorijalno značenje vremena, dakle, πού nije isto što i τόπος, niti se ποτέ svodi bez ostatka na χρόνος, ali svi ovi pojmovi kategorijalno upućuju na biti u nečemu nekada, ili biti u nekada nečega u nečemu, jer samo ničega nema nikada nigde.

Kategorijalna određenja ovih pojmova postavljena su određenjem neprekidne veličine pojmovne kategorije kvantiteta, gde su vreme i mesto zapravo neprekidni kvantiteti, kamo spadaju još linija površina i telo. Jer, ono *sada* spaja vreme u odnosu na prošlo i buduće, dok se delovi mesta koje zauzimaju delovi tela spajaju prema zajedničkoj granici prema kojoj se spajaju i delovi tela (*Kat.*, 6 5a 8-14). Delovi tela i mesta, kao i linije i površine, imaju svoje uzajamne položaje, i tako sačinjavaju takav kvantitet, ali delovi vremena, kao i broja i govora, nemaju uzajamne položaje, tako da se pre može govoriti kako vreme ima neki svoj poredak, prema kome je jedan deo vremena ranije a drugi kasnije (*isto.*, 6 5a30). Tako se može reći da je mesto najjednostavnija, elementarna pojavnost rasprostrtosti a vreme elementarna pojavnost sukcesivnosti. A suprotnosti posebno se odnose na mesto, jer se govori o gore i dole u odnosu prema središtu. O kategorijama *kada* i *gde*, ποτέ καὶ τοῦ πού, Aristotel ništa pobliže nije govorio u *Kategorijama*, jer su oni toliko očiti da je sasvim dovoljno ono što je o tome na početku već rekao, te da je za *gde* primer u *Liceju*. U odredbi pojma *prvobitno* (πρότερος, πρῶτος) vreme je uzeto kao ono prema čemu je nešto prvobitno, prvotno, prvo, ranije, u odnosu prema nečemu što je kasnije (ὑστερον), tako da je vremensko određenje prvoga zapravo najpoglavitiije, najbitnije kategorijalno određenje. U odnosu prema vremenu, premda ne samo prema vremenu, stvari su istovremene (ἄμα) onda kada ni jedna od njih nije prva, dakle ranija ili kasnija.

Ovde, u *Kategorijama*, Aristotel govori o πρότερον κατὰ χρόνον ukoliko se sadašnjost odnosi prema prošlosti, ne i budućnosti, kako je govorio u *Metafizici* (1018b 18-20), budući da se prvobitnost, kao ono što jeste pre, ili ranije, tako naziva kako prema mestu i kretanju, tako i prema vremenu, ali prema vremenu ukoliko su dalje od sadašnjosti ili ukoliko su bliže sadašnjosti, kao što su budući događaji. Takođe, u *Metafizici* Aristotel ne razmatra pretpostavku o postojanju matematičkog mesta (1092a 17-21), o čemu je govorio u *Kategorijama*, gde je rekao kako deljivost mesta može biti izvedena istovremeno s deljivošću tela, što se može smatrati geometrijskim, dakle matematičkim shvatanjem mesta. Mesto je svojstveno pojedinačnostima, kaže Aristotel u *Metafizici*, a matematičke stvari su zapravo *nigde* (1092a 18).

Prostor i vreme nisu u *Metafizici* mišljeni neposredno u pojmovno odredbenoj sadržini, nego unutar pojmova u čemu, ranije, kasnije, mesto. Tako, Aristotel

razlikuje šest vrsta mesta, dakle gore, dole, ispred, iza, desno i levo, a ona ne mogu da postoje u beskonačnom telu, jer ono ne postoji, tako su mesta, kao i tela, konačna, budući da ono što je u mestu jeste negde, a to da jeste negde znači da je ili gore ili dole, ili koje od ostalih, gde je svako pojedino od tih neka granica (*Met*, 1067a 30). A vreme, kao i kretanje, pripada kvantitetu, ono je neko koliko i neprekidno, tako da je vreme kvantitet jer je u kretanju, a kretanje je kvantitet jer je prostor kvantitet, prostor je zapravo ono kuda kretanja. Vreme je, kao i kretanje, neprekidno jer vreme je ili isto što i kretanje ili je neko njegovo određenje (*Met.*, 1071b 5-10). Ni kretanje ni vreme ne mogu postati ili nestati, jer ne bi moglo da postoji ono što jeste pre ili posle ako ne bi bilo vremena.

Ovo mišljenje jedinstva mesta, prostora, kretanja i vremena provedeno je posebno u *Fizici*. Mesto i prostor (τόπος, χώρα) shvaćeni su prevashodno kao ono u kojima se i iz kojih se nešto menja, premešta, kreće, a ono je moguće ukoliko postoji neko brojanje vremena, pri čemu su vreme, kretanje, kao i mišljenje, neograničeni. Dakle, bića postoje *negde*, nebića *nigde*, a kretanje najpoglavitiije postoji prema mestu, tako onda biće nije isto što i mesto, koje se razlučuje prema šest protežnosti, koje pak nisu i vrste bića prema prirodi, nego prema položaju. Praznina je mesto lišeno tela. Daljina, širina i dubina su protežnosti mesta koja određuju svako telo, ali nije moguće da mesto bude telo, nego se govori kako postoje mesto i prostor tela. Iz ovoga je sasvim jasno da mesto nije pramaterija bića, jer iz njega nije ništa sastavljeno, niti je oblik, pojam, svrha ili pokretač bića, mesto je «granica sadržavajućeg tela» («τὸ πέρασ τοῦ περιέχοντος σώματος», Φυσικὴ ἀκροασίς, IV, IV 10.; *Fiz.*, 211b 15., 212a 5), «prva nepokretna granica onoga koga sadrži», ili tela (*ibid.*, IV, IV 12.; *ibid.*, 212a 20). Mesto nije deo same stvari, mesto sadrži stvari, ili ono čega je mesto, stoga je ono prvo onome čemu je mesto. U odnosu na mesto, i prema mestu, postoji kretanje, a kretanje je delom premeštanje, delom umnožavanje i umanjivanje, koje i jesu promena, ali promena stvari, stoga su zajedno, ili istovremeno, mesto i stvari jer su istovremeni granice i ograničeno. Dakle, sve stvari su, same po sebi, i prema svojoj prirodi, negde, osim onoga sve, svemira ili neba koje kao celina nije negde, sve nije nigde jer ono što je negde i samo je nešto: kako mimo svega i celine ne postoji ništa drugo izvan svega, to su onda sve stvari u nebu, jer nebo je možda sve (*Fiz.*, 212b 15). Prema ovome, prostor je jedinstvo prekidnosti i neprekidnosti, to su suprotne odredbe sadržane pojmom prostora, kojim nije moguće misliti prazan prostor, ukoliko on nije shvaćen kao prostor bez stvari, budući da ništa nije nigde, jer nigde nije ništa.

Ali osim toga što ništa nije nigde, jer nigde nije ništa, ništa nije ni nikada, jer ni nikada nije. Stoga je doista pitanje, šta je vreme, da li je ono jedno od bića ili nebića, da li ono uopšte postoji ili nepostoji, kakva je dakle priroda vremena? To su pitanja koja je samome sebi postavljao Aristotel, i pritom je znao da na njih nema lakih odgovora. Jer, samo se čini kako se vreme sastoji iz mnogih *sada*, jer sada nije deo vremena, sada je naimo ono što razlučuje prošlo i buduće, stoga ono nije niti uvek jedno i isto, niti uvek drugo i drugačije. Zatim, vreme nije kretanje celine, ili svemira, niti sfairos, kako su to mislili Platon i pitagorejci, niti je ono uopšte neko kretanje, jer kretanja su mnogostruka a vreme jedno, ne postoje mnoga vremena. Vreme dakle nije kretanje, osim ako kretanje ima broj, ako je kretanje brojivo, ako kretanje dopušta brojanje. Tako je vreme «brojivo kretanja s obzirom na pre i posle» («ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶ κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον», Φυσικὴ ἀκροασίς, IV, XI

5). Nadalje, vreme je ono brojeno, ne ono čime brojimo, kaže Aristotel, jer je različito ono što brojeno i ono čime se broji; kako je kretanje uvek drugo i drukčije, tako je i vreme, kretanje prati veličinu, pređeni put, vreme pak prati kretanje, gde je ono *sada* među vremena u pogledu pre i posle, ali da njega nema ne bi bilo ni vremena, koga međutim kada ne bi bilo ne bi bilo ni *sada*. Ali, ukoliko je *sada* granica, ono onda nije vreme, ukoliko *sada* broji ono jeste broj, tako da je, u konačnom, vreme broj kretanja pre i posle, ono je neprekidno jer pripada neprekidnom (*Fiz.*, 22a 25): vreme naime nije broj kojim brojimo, nego onaj brojeni, a on, prema pre i posle, uvek je drukčiji, jer *sada* su drukčija (*isto*, 220b 5).

U tom smislu, kretanje se meri vremenom a vreme kretanjem, budući da se oni međusobno određuju, dakle vreme određuje kretanje jer je njegov broj, a kretanje određuje vreme, meri se naime i veličina kretanjem i kretanje veličinom, tako i vreme, ako je kretanje, te kretanje, ako je vreme (*isto*, 220b 15-30). Kretanje prati veličinu, a vreme kretanje, jer su oni i koliki i neprekidni i deljivi, stoga Aristotel kaže kako je vreme mera kretanja i pokretanja. Biti u vremenu za kretanje znači da se vremenom određuje i kretanje i bitak kretanja, ali tako i mirovanje, budući da je vreme kako mera kretanja tako i mera mirovanja, «jer svako je mirovanje u vremenu»: vreme nije kretanje nego broj kretanja, u kome može biti i ono koje miruje (*isto*, 221b 10). Dakle, ono što je pokrenuto nije naprosto merljivo vremenom, kao nešto što je neko koliko, nego kao ono čemu je kretanje koliko, pa onda one stvari koje se niti kreću niti miruju nisu u vremenu, kao svako nebiće, jer biti u vremenu, kaže se i još jednom, znači meriti se vremenom, vreme je mera kretanja i mirovanja. U tako shvaćenom vremenu jesu sva promena i sve što se kreće, a mera kojom se meri vreme jeste kružno jednoliko kretanje, kao prirodno obrtanje nebeskih sfera; tako vreme postoji nezavisno od uma ljudske duše, premda mora da postoji um koji broji vreme, za koga dakle vreme i jeste mera kretanja i mirovanja.

Prema tome, ne može biti vremena ako nema kretanja, a ako je vreme broj kretanja, ili je ono samo neko kretanje, onda ako je vreme večno nužno je večno i kretanje (*isto*, 251b 10). Mora dakle uvek bivati vreme, kao i kretanje, u čemu su filozofi saglasni, osim Platona, za koga je vreme nastalo, zajedno sa nebom.

*

S ovim postignućem mišljenja o prostoru i vremenu, i njihovih odnosa prema kretanju, Aristotel je podigao helenski duh ka suštini onoga što jeste *physis*. Na dugom putu mišljenja ka toj suštastvenosti od značaja su tek novovekovni filozofi racionalne naturfilozofije, najpre Dekart, s kojim je još jednom otpočela filozofija, zatim Spinoza i Lajbnic, a onda i iskustveni duh tadašnjeg vremena nauke i filozofije, osobito Njutnove eksperimentalne filozofije. Dakako, neposredno su pre toga renesansni filozofi i naučnici predrasumevali prostor i vreme u pogledu svojih kosmoloških razmatranja, upravljanih prema kritičkim osporavanjima Aristotelonih gledanja, kako se to već dogodilo posebno s Đordanom Brunom: kako su svetovi bezbrojni, rekao je Bruno, to je onda prostor beskonačan, što i pripada dostojanstvu prirode i svim njenim vidovima tela.

A s ovim «dostojanstvom prirode» dovršava se zapravo najviše postignuće helenskog duha filozofije prirode, završenog, i savršenog, Aristotelovom metafizičkom filozofijom znanja o suštini onoga što jeste φύσις.

Mirko Aćimović
Faculty of Philosophy, Novi Sad

ONTOLOGICAL CATEGORIES OF ARISTOTLE'S PHILOSOPHY OF NATURE

Abstract: This introductory discussion gives a short overview of the basic system of ontological categories of Aristotle's philosophy of nature. A conceptual determination of the philosophical knowledge about nature for the first time in the history of philosophy appeared in Aristotle's *Physics*. According to it, physics is a theoretical philosophical science about inner principles of natural beings and their movements, and thus it is a *second philosophy*, which examines the Being of natural beings, or the metaphysics of nature. Natural science (φυσική ἐπιστήμη) examines natural things, which are undividable from matter. However, this investigation is worthless if the way of existence of the Being and logos, as a conceptual determination of being, has remained hidden. Physics is the philosophy of natural sciences, the ontology of matter and kinetics, with ontological categories ἀρχή, ὕλη, οὐσία ἰ λόγος, which are elements of κίνησις, μεταβολή ἰ στερήσις. Therefore, every sort of cognition of nature examines primarily bodies and magnitudes, their characteristics and forms, as well as the principles of this area of being.

Key words: εἶναι, τὸ ὄν, ἀρχή, ὕλη, οὐσία, φύσις, κίνησις, ἡώρα, χρόνος.